

“TANA VA TAFAKKUR UYG‘UNLIGI: O‘ZBEK VA YAPON TILLARIDAGI MAQOLLARDA SOMATIK BIRLIKLARNING ROLI”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15569682>

Feruza NASIMOVA
SamDCHTI o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada somatik birliklarning (tana a‘zolariga oid so‘zlarning) xalq maqollarida ifodalanishi tahlil qilinadi. Somatik frazemalar tildagi obrazlilikni kuchaytirib, xalq dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiradi. Maqollar misolida somatik birliklarning semantik xususiyatlari va ularning ma‘no ko‘chishlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: somatik birliklar, maqollar, semantika, obrazlilik, mentalitet.

Аннотация: В данной статье анализируется выражение соматических единиц (слов, относящихся к частям тела) в народных пословицах. Соматические словосочетания усиливают образность языка и отражают мировоззрение и менталитет народа. На примере пословиц изучаются семантические свойства соматических единиц и их смысловые сдвиги.

Ключевые слова: соматические единицы, пословицы, семантика, образность, менталитет.

Abstract: This article analyzes the expression of somatic units (words related to body parts) in folk proverbs. Somatic phrases enhance the imagery in the language and reflect the worldview and mentality of the people. The semantic properties of somatic units and their meaning shifts are studied on the example of proverbs.

Key words: somatic units, proverbs, semantics, imagery, mentality.

Har bir til xalqning tarixiy va madaniy merosini o‘zida mujassam etadi. Xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, maqollar xalq tafakkurining yorqin ifodasi bo‘lib, ularda somatik birliklar keng qo‘llaniladi. Somatik birliklar inson tanasining turli qismlari bilan bog‘liq so‘zlardan tashkil topib, ko‘pincha ko‘chma ma‘noda ishlatiladi. Shu o‘rinda, somatik birliklar tushunchasi va ularning lingvistik o‘rni haqida to‘xtalish joiz. Somatik birliklar - inson tanasi bilan bog‘liq bo‘lgan leksik birliklar bo‘lib, ular ko‘pincha frazeologizmlar, maqollar, matallar va xalqona iboralarda keng qo‘llanadi. Ushbu birliklar tilda nafaqat aniq ma‘noda, balki quyidagicha ko‘chma ma‘noda ham qo‘llaniladi:

1. Somatik birliklarning asosiy xususiyatlari va ularning tana qismlari bilan bog‘liqligi: bosh, ko‘z, qo‘l, oyoqlar, yurak kabi so‘zlar somatik birliklarga misol bo‘la oladi;

2. Ko‘chma ma‘noda qo‘llanilishi - ko‘pincha somatik birliklar metaforik yoki metonimik ma‘noda ishlatiladi: “boshi ko‘kka yetmoq”(xursand bo‘lmoq), “qo‘li ochiq” (saxiy) kabi iboralar.

3. Maqollarda, matallarda va frazeologizmlarda faol ishtirok etishi: “Ko‘r-ko‘rona ish tutma”, “Oyoq qo‘ygan joyingni bil”.

Somatik birliklarning o'zbek tilidagi namunalari tahliliga to'xtaladigan bo'lsak, ularni quyidagicha izohlash mumkin:

1. Bosh bilan bog'liq: Bosh qotirmoq (o'ylab, yechim izlamoq), Bosh egmoq (bo'ysunmoq), Bosh ko'tarmoq (o'ziga kelmoq, kuchaymoq).
2. Ko'z bilan bog'liq: Ko'zi yorishmoq (farzandli bo'lish), Ko'z ochmoq (anglamoq, tushunmoq).
3. Qo'l bilan bog'liq: Qo'l ochmoq (yordam so'ramoq), Qo'l uzmoq (yordamni to'xtatmoq).
4. Yurak bilan bog'liq: Yuragi keng (bag'rikeng), Yuragi orqaga tortmoq (qo'rqmoq).

Somatik birliklar tilshunoslikda quyidagi jihatlar orqali muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, maqollarda xalq donoligini ifodalashi alohida ahamiyatga ega bo'lib, maqollar inson tanasining qismlari orqali chuqur ma'nolarni ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, "Ko'ring ko'ngli ko'zidan to'q"(ko'ngil pok bo'lsa, yetarli). Shu o'rinda, frazeologizmlarda obrazlilik yaratish - Somatik birliklar nutqni jonlantirish va tasviriylikni oshirish uchun qo'llaniladi. Madaniy va milliy xususiyatni aks ettiradi va har bir millat tilidagi somatik birliklar o'sha xalqning madaniyati va dunyoqarashini ifoda etadi.

O'zbek va yapon tillardagi somatik birliklarning taqqosiy tahlili.

Somatik birliklar turli tillarda inson tanasiga oid leksik birliklar orqali xalqning madaniyati, mentaliteti va dunyoqarashini ifodalaydi. O'zbek va yapon tillarida ham somatik birliklar ko'p uchraydi, lekin ularning ishlatilish uslubi, semantik xususiyatlari va metaforik ma'nolari ba'zan o'xshash, ba'zan esa keskin farq qiladi.

1. O'zbek va yapon tillarida somatik birliklarning umumiy xususiyatlari haqida qarab chiqamiz:

Ikki tilda ham ko'p ishlatilish holatlari- somatik birliklar xalq maqollari, iboralar, matallar va she'riy nutqda keng uchraydi.

Ko'chma ma'noda qo'llanilishi - har ikkala til somatik birliklarni metafora va metonimiya asosida foydalanilishi.

Kuchli lingvokulturologik mazmun: yapon va o'zbek xalqining qadriyatlari ularning somatik iboralarida aks etilishi.

2. Somatik birliklarning asosiy turlari va ularni taqqoslash:

a) Bosh (頭 – atama / kashira / kubi –首/ 頭). Yapon tilida kubi (首) va atama (頭) so'zlari turli vaziyatlarda ishlatiladi. Kubi bo'yin ma'nosida ham ishlatiladi va ishdan bo'shatish bilan bog'liq iboralarda uchraydi (首になる – kubi ni naru – "ishdan bo'shatilmoq").

O'zbek tilida "bosh" so'zi rahbarlik yoki fikrlash bilan bog'liq ko'plab iboralarga ega, lekin yapon tilida bu nuqta biroz murakkabroq.

b) Ko'z (目 – me). O'zbek tilida "ko'zi ochildi" iborasi yangi narsani anglashni bildiradi, yapon tilida esa bu holat "目を開く (me o hiraku)" deb ifodalanadi.

Yapon tilida “目が高い (me ga takai)” iborasi “yaxshi didga ega” degan ma’ noda keladi, bu o‘zbek tilida aniq mos keladigan iboraga ega emas.

c) Yurak (心 – kokoro, 胸 – mune). Yapon tilida yurak ma’nosida ikkita so‘z – kokoro (心) va mune (胸) ishlatiladi. Kokoro his-tuyg‘ular, qalb ma’nosini bildiradi, mune esa ko‘krak qafasi bilan bog‘liq hissiyotlar ifodasida qo‘llanadi.

O‘zbek tilida yurak so‘zi his-tuyg‘ular va jasorat bilan bog‘liq bo‘lsa, yapon tilida u ba’zan mantiqiy tafakkurni ham anglatishi mumkin.

O‘zbek va yapon tillarida somatik birliklar juda keng qo‘llaniladi, lekin ularning semantik va pragmatik xususiyatlarida farqlar bor. Yapon tilida somatik iboralar ko‘proq iroda va ichki dunyo bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilida ularning ko‘pchiligi inson xulqi va ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi. Ikkala til xalqning madaniyati va mentalitetini aks ettirgan holda somatik birliklarni o‘ziga xos tarzda qo‘llaydi.

Somatik birliklar maqollarda milliy va madaniy xususiyatlarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Chunki somatik birliklar nafaqat jismoniy holatlarni, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy tajribalari bilan bog‘liq chuqur ma’nolarni ham aks ettiradi. Ular xalqning tafakkuri, mentaliteti va madaniyatini ifodalovchi obrazlar sifatida ishlatiladi. Bu xususiyatlarni maqollar orqali kuzatishimiz mumkin. Quyida berilgan ayrim jihatlarini ta’kidlab o‘tsak.

1. Madaniy xususiyatlar - somatik birliklar madaniy o‘ziga xosliklarni, an’analarni, va odatlarni ifodalaydi. Misol uchun, ba’zi madaniyatlarda “qo‘l” yoki “ko‘z” kabi so‘zlar, insonning ishbilarmonligini, ma’naviy holatini yoki ijtimoiy roli bilan bog‘liq ma’nolarda ishlatiladi. O‘zbek xalq maqollarida “qo‘lni og‘ir qilsa, boshni yengil qil” kabi iboralar mehnat va erkning o‘rtasidagi muvozanatni aks ettiradi.

2. Tarixiy xususiyatlar - tarixiy jarayonlar, janglar, iqtisodiy vaziyatlar yoki ijtimoiy o‘zgarishlar somatik birliklar orqali ifodalangan. Maqollar, asosan, xalqning hayotiy tajribalarini ifodalovchi madaniy me’yorlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, “ko‘zi ko‘r bo‘lib, qo‘llari ishlasa” kabi maqolalarda, shaxsning kuchi va o‘zgarmas xohishi, ayniqsa, qiyin sharoitlarda ham o‘zining ijtimoiy o‘rnini saqlashga urinishini ko‘rsatuvchi tarixiy voqea yoki ma’lumotlarga ishora qilinadi.

3. Milliy xususiyatlar - milliy xususiyatlar somatik birliklarda sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, chunki har bir millat o‘zining jismoniy va ruhiy ehtiyojlariga mos ravishda maxsus tasavvurlarni shakllantiradi. O‘zbek maqollarida “yurakdan yurakka” kabi iboralar odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarning ahamiyatini ta’kidlaydi. Shu tarzda, milliy ruh va an’analar somatik obrazlarda o‘z aksini topadi.

4. Metaforik ma’nolar - somatik birliklar, shuningdek, ko‘pincha metaforik ma’nolarda ishlatiladi. Masalan, “ko‘zingni och, qo‘lingni uzat” kabi maqollar, odamni o‘z imkoniyatlarini ochish va uni faoliyatga jalb qilishni bildiradi. Bunda qo‘l, ko‘z va boshqa tana a’zolari jamiyatlardagi turli vaziyatlarda harakat va faoliyatni tasvirlash uchun ishlatiladi.

5. Jismoniy va ruhiy uyg'unlik - maqollarda somatik birliklar jismoniy va ruhiy holatlarning uyg'unligini, qarama-qarshiliklarini, ayni paytda odamning ichki dunyosini ham aks ettiradi. Misol uchun, "yurakda azob, qo'lda mehnat" kabi iboralarda ruhiy zaiflik va jismoniy mehnat bir-birini to'ldirib, xalqning qiyinchiliklarga qarshi kurashdagi ruhini aks ettiradi.

Bunday tahlil somatik birliklarning maqollarda qanday qilib milliy va madaniy o'ziga xosliklarni ifodalashini, ulardagi tarixiy kontekstni qanday yoritishini ko'rsatadi. Shuningdek, ular xalqning hayotiy qadr-qimmatlarini, an'analarni va etnik xususiyatlarini qanday saqlashini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs–Maqollar– Пословицы. – T.: Mehnat, 2000.
2. Shotursun Shomaqsudov va Shuhrat Shorahmedov. „Hikmatnoma: O'zbek maqollarining izohli lug'ati“ T.1990 y
3. Sattorov U. U. Madaniyatlararo muloqotda emotsional ekspressivlikning ifodalanishi// Respublika ilmiy amaliy anjumani materiallari. S., 2012: 178-179 b.
4. Salomov G'. Tarjimon nazariyasi asoslari. T., O'qituvchi, 1983: 230 b.
5. Sulaymonov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi (o'quv-uslubiy qog'llanma), Namangan . 2008. –120 b.

